

АНОТАЦІЯ

Ніколаєва Д. О. Близькосхідна політика Турецької Республіки: концептуальне забезпечення та практична реалізація. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія». – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2021.

Метою дисертації є виявлення відповідності сучасних доктринальних основ та практичної близькосхідної політики Турецької Республіки національним інтересам країни. У межах дослідження дисертанткою уперше: обґрунтовано прагматичний характер активізації турецько-катарського альянсу на основі прихильності до політичного ісламу, певних релігійно-політичних сил («Брати-мусульмани», ХАМАС), наявності спільних регіональних противників (Єгипту, Саудівської Аравії, ОАЕ), особливо після початку дипломатичної та продовольчої блокади Катару у 2017 р.; досліджено зближення Туреччини та Йорданії на основі спільного розуміння регіональних викликів (проблема Палестини, зростання ролі Ірану, нестабільність в Іраку, біженці зі Сирії); при цьому такі чинники як партнерство Йорданії з Єгиптом, підтримка Туреччиною ХАМАС, а Йорданією – ФАТХ, прихильність Туреччини до «Братів-мусульман» дестабілізують турецько-йорданські взаємини; запропоновано наукові підходи до розуміння конкуренції Туреччини та Саудівської Аравії, яка на тлі «Арабської весни» отримала висхідну динаміку під впливом військового перевороту в Єгипті у 2013 р., відмінного ставлення до політичного ісламу та «Братів-мусульман», блокування Катару, убивства Дж. Хашкаджі у 2018 р.; з'ясовано причини та наслідки ідеологічної та геополітичної конкуренції Туреччини та ОАЕ (за одночасного збереження ситуативної співпраці) під впливом катарської кризи, військових операцій Туреччини в Сирії, розміщення турецьких військ у Лівії, розвідки нафтогазових родовищ на

континентальному шельфі Кіпру, конкурентних інтересів у країнах Африканського Рогу.

Звернення до традиційних основ турецької зовнішньої політики (османізм, пантюркізм), відмінних від прозахідного кемалізму, зумовив широкий комплекс причин. Зовнішньополітичний курс Туреччини упродовж останніх десятиліть увиразнює її побоювання залишитися периферійною, буферною державою на тлі минулої величі доби Османської імперії. Неоосманський поворот Туреччини зумовлений наявністю конфліктних ідентичностей, наміром взяти на себе відповідальність за негативні з точки зору Туреччини процеси в країнах «османського спадку» (азійські, африканські, європейські терени) та ін. Ставиться завдання виведення Туреччини на новий (надрегіональний) рівень завдяки відродженню політичного ісламу, османських традицій та ідеології. Водночас на офіційному рівні Туреччина відмежовується від неоосманізму, щоб уникнути звинувачень у прихильності до експансіонізму. Проте експансіонізм все є очевидним як на доктринальному (доктрина «Блакитна батьківщина»), так і на практичному (активність в економічних морських зонах Греції та Кіпру) рівнях. Відтак, попри заперечення Туреччиною характеристики свого зовнішньополітичного курсу на засадах неоосманізму, він став концептуальною основою зовнішньої політики Туреччини на Близькому Сході.

Доктрина «Нуль проблем зі сусідами», яка має коріння у працях А. Давутоглу, має на меті подолання периферійності Туреччини у світовій політиці. Початково тактикою була мирна співпраця з країнами-сусідами, однак згодом у неї було привнесено агресивні механізми. У період до 2011 року реалізація згаданої доктрини мала певні позитивні миротворчі здобутки, однак «Арабська весна» та події, які відбулися опісля (громадянська війна в Сирії, повалення режиму М. Мурсі в Єгипті), внесли корективи. Туреччина змістила акценти від «м'яких» до більш «жорстких» інструментів зовнішньої політики. Практична реалізація принципів «стратегічної глибини», «ритмічної дипломатії», «багатовимірності зовнішньої політики» виявилася

утрудненою в умовах динамічних змін політичного ландшафту Близького Сходу. Ідеалістичне бачення «нуля проблем зі сусідами» на практиці перетворило її на інтервенціоністського актора. Туреччина перейшла від концепції «Нуль проблем зі сусідами» до практики «Нуль сусідів без проблем» або навіть «нуль друзів» (винятком є Катар), а ізоляваність Туреччини на міжнародній арені наростає.

У період 1923–2002 років розвиток взаємин з державами, які були провінціями Османської імперії, не був зовнішньополітичним пріоритетом Турецької Республіки. Під час «холодної війни» у відносинах з багатьма країнами Близького Сходу існувала напруга, однак після її завершення виник стратегічний дисонанс у союзі Туреччини зі Заходом, а відтак активізувався інтерес Туреччини до Близького Сходу. Прихід у 2002 році до влади Партії справедливості та розвитку сприяв активізації взаємодії Туреччини з країнами Близького Сходу. Туреччина визначила за собою ролі «природного лідера регіону», «історичного старшого брата», «захисника мусульманських спільнот». Політика Туреччини щодо країн Близького Сходу на цьому етапі була комплексною багаторівневою діяльністю зі зміцнення впливу Туреччини в регіоні. «Арабська весна» посилює розбіжності між Туреччиною та державами Близького Сходу. Відкрита підтримка руху «Брати-мусульмани» віддалила Туреччину від більшості арабських країн. Після 2011 року Туреччина опинилася перед новими викликами: потоки біженців, вихід тероризму на новий рівень, унеможливлення частини торговельних шляхів тощо. «Арабська весна» сприяла зародженню турецько-катарської коаліції, що засвідчує включення Туреччиною в зону своїх інтересів територій, історично не охоплених Османською імперією. Водночас сильно поглибилася конфронтація з Єгиптом, Саудівською Аравією, ОАЕ та Ізраїлем. Військова присутність Туреччини в Сирії та Лівії загострює її відносини з більшістю країн Близького Сходу. Додаткову напругу у взаємини Туреччини та Йорданії вносить низка чинників: союзником Йорданії є Єгипет, з котрим у Туреччини напружені відносини; Туреччина підтримує

палестинський рух ХАМАС, а Йорданія – рух ФАТХ, який конкурує з ХАМАС; Туреччина розвиває відносини з «Братами-мусульманами», а в Йорданії цей рух опозиційний до йорданського короля Абдалли II; умови угоди про вільну торгівлю між Туреччиною та Йорданією 2011 року практично виявилися невігідними Йорданії, що зумовило її призупинення в односторонньому порядку у 2018 р. Йорданію тривожить зростання сили Туреччини в арабському світі, позаяк вона економічно узалежнена від монархій субрегіону Перської затоки (значний зовнішній борг), а відтак зацікавлена у розвитку взаємин найперше з ними. Суперництво Туреччини з Іраном пояснюється регіональним домінуванням за наявності спільних інтересів (торгівля, безпекова політика). Довгі роки Іран розглядав Туреччину як інструмент Заходу, який спрямований на його ізоляцію на міжнародній арені. «Арабська весна» та наступний сирійський конфлікт посилювали турецько-іранське суперництво за регіональний вплив. У відносини з Єгиптом додаткову напругу вносить співпраця Туреччини зі Суданом, особливо в частині ймовірного розгортання на суданському острові Суакін турецької військової бази. Хоча Близький Схід є регіоном розгортання Туреччиною інструментів «м'якої сили», однак нині для захисту своїх національних інтересів, сконструйованих відповідно до ідеології неоосманізму, Туреччина щораз частіше вдається до жорстких методів («розумна сила»). На етапі «постДавутоглу» – від 2016 р. – посилювалася увага до питань національної безпеки, а стиль реалізації політики став значно агресивніший, результатом чого є перманентні звинувачення Туреччини у «колоніальних ілюзіях».

Ключові слова: Турецька Республіка, близькосхідна політика, Єгипет, Ізраїль, Іран, Йорданія, Катар, ОАЕ, Саудівська Аравія.

SUMMARY

Nikolaieva D. O. Near East Policy of the Republic of Turkey: Conceptual Framework and Practical Realisation. Qualification Scientific Work. Manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy on the speciality 052 "Political Studies". Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa, 2021.

The purpose of the dissertation is to identify the compliance of modern doctrinal foundations and practical Middle East policy of the Republic of Turkey with the national interests of the country. Within the research of the dissertation for the first time were developed: the pragmatic nature of the intensification of the Turkish-Qatari alliance based on commitment to political Islam, certain religious and political forces ("Muslim Brotherhood", Hamas), the presence of common regional opponents (Egypt, Saudi Arabia, OA) after the beginning of the diplomatic and food blockade of Qatar in 2017; the rapprochement of Turkey and Jordan is studied on the basis of a common understanding of regional challenges (the problem of Palestine, the growing role of Iran, instability in Iraq, refugees from Syria); at the same time, factors such as Jordan's partnership with Egypt, Turkey's support for Hamas and Fatah's support for Jordan, and Turkey's commitment to the Muslim Brotherhood destabilize Turkish-Jordanian relations; scientific approaches to understanding the competition of Turkey and Saudi Arabia, which is against the background of "Arab Spring" has received upward trend under the influence of the military coup in Egypt in 2013, a different attitude to political Islam and "Muslim Brotherhood" lock Qatar, murder J. Hashkaji in 2018; the causes and consequences of ideological and geopolitical competition between Turkey and the UAE are clarified (while maintaining situational cooperation) under the influence of the Qatar crisis, Turkish military operations in Syria, the deployment of Turkish troops in Libya, exploration of oil and gas fields on the continental shelf of Cyprus, competitive interests in the Horn of Africa.

The appeal to the traditional foundations of Turkish foreign policy (Ottomanism, Pan-Turkism), other than pro-Western Kemalism, led to a wide

range of reasons. Turkey's foreign policy over the past decades has highlighted its fear of remaining a peripheral, buffer state in the wake of the Ottoman Empire's past greatness. Turkey's neo-Ottoman turn is due to the existence of conflicting identities, the intention to take responsibility for the negative processes from the point of view of Turkey in the countries of the "Ottoman heritage" (Asian, African, European territories) and others. The task is to bring Turkey to a new (supraregional) level through the revival of political Islam, Ottoman traditions and ideology. At the same time, at the official level, Turkey is distancing itself from neo-Ottomanism in order to avoid accusations of commitment to expansionism. However, expansionism is obvious both at the doctrinal (Blue Homeland doctrine) and practical (activity in the economic maritime zones of Greece and Cyprus) levels. Thus, despite Turkey's denial of neo-Ottoman characterization of its foreign policy, it became the conceptual basis of Turkey's foreign policy in the Middle East.

The doctrine of "Zero Problems with Neighbors", as it has its roots in the works of A. Davutoglu, aims to overcome the periphery of Turkey in world politics. Initially, the tactic was peaceful cooperation with neighboring countries, but later aggressive mechanisms were introduced. In the period up to 2011, the implementation of this doctrine had some positive peacekeeping achievements, but the "Arab Spring" and subsequent events (the civil war in Syria, the overthrow of the regime of M. Morsi in Egypt) made adjustments. Turkey has shifted its focus from "soft" to more "hard" foreign policy instruments. The practical implementation of the principles of "strategic depth", "rhythmic diplomacy", "multi-dimensionality of foreign policy" proved difficult in the context of dynamic changes in the political landscape of the Middle East. The idealistic vision of "Zero problems with neighbors" in practice turned her into an interventionist actor. Turkey has moved from the concept of "Zero problems with neighbors" to the practice of "Zero neighbors without problems" or even "Zero friends" (with the exception of Qatar), and Turkey's isolation in the international arena is growing.

Between 1923 and 2002, the development of relations with the states that were provinces of the Ottoman Empire was not a foreign policy priority of the Turkish Republic. During the Cold War, there were tensions with many countries in the Middle East, but after its end, there was a strategic dissonance in Turkey's alliance with the West, and thus Turkey's interest in the Middle East intensified. The coming to power of the Justice and Development Party helped to intensify Turkey's interaction with the Middle East. Turkey has defined the roles of "natural leader of the region", "historical elder brother", "defender of Muslim communities". Politics of Turkey to the Middle East at this stage is a complex multi-activities to strengthen Turkey's influence in the region. The Arab Spring has exacerbated differences between Turkey and the Middle East. The open support of the Muslim Brotherhood has distanced Turkey from most Arab countries. After 2011, Turkey faced new challenges: refugee flows, the emergence of terrorism to a new level, the impossibility of trade routes, and so on. The "Arab Spring" contributed to the emergence of the Turkish-Qatari coalition, which testifies to the inclusion of Turkey in the area of its interests of territories not historically covered by the Ottoman Empire. At the same time, the confrontation with Egypt, Saudi Arabia, the UAE and Israel deepened. Turkey's military presence in Syria and Libya exacerbates its relations with most of the Middle East. A number of factors add to the tension between Turkey and Jordan: Jordan's ally is Egypt, with which Turkey has strained relations; Turkey supports the Palestinian movement Hamas, and Jordan supports the Fatah movement, which competes with Hamas; Turkey is developing relations with the Muslim Brotherhood, and in Jordan the movement is in opposition to Jordan's King Abdullah II; the terms of the free trade agreement between Turkey and Jordan in 2011 proved to be practically unfavorable to Jordan, which led to its suspension unilaterally in 2018. Jordan is concerned about the growing power of Turkey in the Arab world, as it is economically dependent on monarchies in the Persian Gulf subregion, and therefore interested in developing relationships with them. Turkey's rivalry with Iran is explained by regional dominance in the presence of common interests (trade, security policy). For many

years, Iran viewed Turkey as an instrument of the West aimed at isolating it in the international arena. The Arab Spring and the ensuing Syrian conflict have intensified Turkish-Iranian rivalry for regional influence. Turkey's cooperation with Sudan adds to the strain on relations with Egypt, especially with regard to the possible deployment of a Turkish military base on the Sudanese island of Suakin. Although the Middle East is a region of Turkey's deployment of "soft power" instruments, Turkey is increasingly resorting to harsh methods ("reasonable force") to protect its national interests, which are constructed in accordance with the ideology of neo-Ottomanism. At the post-Davutoglu stage, since 2016, attention to national security issues has increased, and the policy style has become much more aggressive, resulting in Turkey's permanent accusations of "colonial illusions."

Keywords: the Republic of Turkey, Near East policy, Egypt, Israel, Iran, Jordan, Qatar, UAE, Saudi Arabia.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Ніколаєва, Д. О. (2019). Турецько-йорданські двосторонні відносини: розбіжності на тлі спільних інтересів. *ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ Думка*, 4 (56), 99–108.
2. Ніколаєва, Д. О. (2019). Турецько-катарський альянс: спільні противники та інтереси у Близькосхідному регіоні. *Держава і право. Серія Політичні науки*, 86, 388–398.
3. Ніколаєва, Д. О. (2020). Ідеологічна та геополітична конкуренція Туреччини та ОАЕ: точки співпраці та зіткнення. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 1 (7), 181–191.
4. Ніколаєва, Д. О. (2020). Турецько-іранські двосторонні відносини як приклад конкурентно-кооперативної взаємодії. *Політикус*, 1, 69–73.

Статті в зарубіжних виданнях:

5. Nikolaieva, D. (2020). Від суперництва до проксі-воєн: особливості двосторонніх турецько-саудівських відносин. In R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (Eds.), *Wojna – konflikt – spór. Obszary rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej*, 1, 335–346. Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Olsztyn–Lwów.
6. Nikolaieva, D. (2020). Хвилеподібне партнерство та напруга: хиткість двосторонніх взаємин Туреччини та Ізраїлю. In R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (Eds.), *Wojna – konflikt – spór. Obszary rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej*, 2, 49–63. Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Olsztyn–Lwów.
7. Ніколаєва, Д. О. (2020). Наростаюча напруга в турецько-єгипетських відносинах як перешкода стабілізації на Близькому Сході. *Evropský politický a právní diskurz*, 7 (2), 60–67.
8. Ніколаєва, Д. О. (2020). Проблеми двосторонніх відносин Туреччини та Саудівської Аравії в умовах нестабільності стратегічного ландшафту Близького Сходу. *Global Studies Review*, 1 (1), 360–363.

Тези доповідей на наукових конференціях:

9. Ніколаєва, Д. О. (2020). Посилення конфронтації Туреччини та ОАЕ: основні чинники ескалації напруги. У *Теорія і практика розвитку наукових знань*: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19-20 лютого 2020 р.), 36–38. Київ: Міжнародний центр науки і досліджень.

10. Ніколаєва, Д. О. (2020). Взаємодія Туреччини та Ірану в системі координат «друзі-вороги». У *Теорія і практика актуальних наукових досліджень*: матеріали II науково-практичної конференції (м. Дніпро, 28-29 лютого 2020 р.), 27–31. Херсон: Видавничий дім «Гельветика».

11. Ніколаєва, Д. О. (2020). Стратегічний альянс Анкара-Доха: переваги та ризики партнерства в контексті претензій Туреччини на лідерство у Близькосхідному регіоні. У *Соціально-політичні проблеми сучасності*: матеріали V Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих учених (м. Дніпро, 20 березня 2020 р.), 98–101. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля.

12. Ніколаєва, Д. О. (2020). Злети та падінні у відносинах Туреччина-ЄС. У *Публічне управління: традиції, інновації, глобальні тренди*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 жовтня 2020 р.), 193-195. Одеса: ОРІДУ НАДУ.